

Milli Görüş Hareketi: Toplumsal Hareketlerde Çerçeve Değişimi Etkisi

Selman YILMAZ
Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniv. İlahiyat Fak.
selyilmaz@ankara.edu.tr

Öz

Toplumsal hareketleri başlatan nedenler, bu hareketlerin oluşumu, gelişimi, yayılması ve değişimi, hareketlerin kendilerine müntesip toplaması, bu kişilerin organize edilmesi, harekete her türlü maddi ve manevi kaynağın sağlanabilmesi, hareketin etki kapasitesi ve benzeri özellikler sosyoloji ve siyaset biliminin ilgisini çeken konular olmuştur. Bu konulara cevap arayan toplumsal hareket teorisyenleri farklı kuramlar geliştirmişlerdir. Bu makalede toplumsal hareket teorilerinden *yeni toplumsal hareketler ve çerçevlendirme* (framing) teorileri ışığında Milli Görüş hareketi incelenmiştir. Fikirlerin doğru bir çerçeve içerisinde hedef kitleye sunulması toplumsal hareketlerin başarı oranını artırmaktadır. Milli Görüş hareketi ilk çerçevesini toplumsal destek bulabileceği bir alana oturarak hızlı bir büyüme gerçekleştirmiştir. 1990'lerden itibaren bu çerçevenin yeniden düzenlenmesi gerekmiş, ancak hareket bunu başaramamış, 2000'lerden itibaren küçülme ve dağılma sürecine girmiştir. Buna karşın hareketin bir uzantısı olarak Adalet ve Kalkınma Partisi çerçeve değişimi kısmını başarıyla tamamlamış ve kimliğini muhafazakar demokratlık çerçevesi etrafında kurmuştur. Bu şekilde toplumsal desteğini artırarak hızlı bir büyüme trendi yakalamıştır.

Anahtar Kelimeler: Milli Görüş, Necmettin Erbakan, toplumsal değişim, toplumsal hareketler, yeni toplumsal hareketler, çerçevlendirme, muhafazakarlık.

The National View Movement: Effects of Framing in Social Movements

Abstract

Sciences of sociology and politics interest different aspects of social movements such as reasons, formation, dissemination, recruiting, organization, influence, and resources of movements. Theorists of social movements have developed distinctive theories to explain aspects of social movements. This article examines the National View movement in light of *new social movements* and *framing* theories. Accordingly, this movement had shaped a successful framing in its early decades and gained an important growth momentum. However, the movement has insisted to keep the same framing and failed to catch newer generations. It has been unsuccessful to re-frame its ideas. The movement is divided and eventually diminished over years.

Keywords: National View movement, Erbakan, social change, social movements, new social movements, framing, conservatism.

Giriş

Milli Görüş hareketi 1970'lerde Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın öncülüğünde ortaya çıkmış, Türkiye'yi maddi ve manevi alanda kalkındıracak milli bir şuurun oluşturulmasını hedefleyen hem toplumsal hem de siyasi bir harekettir. Oluşumun temel hareket alanı siyaset olduğu için, Türkiye gündeminde her zaman yer bulmuştur. Hareketin doğal lideri Erbakan'ın başbakan yardımcılığı ve başbakanlık tecrübeleri, hareketin devletin en üst katmanlarında dahi temsil edilmesine olanak sunmuştur. Erbakan'ın ve temsil ettiği siyasi partilerin güçlü olduğu dönemlerde hareket büyürken, Erbakan ve siyasi partilerinin etkisi azaldıkça hareket de küçülme sürecine girmiştir. Milli Görüş ve temsilcileri Türkiye'nin seküler kesiminden karşı tepkiler görmüş ve hareket, 28 Şubat post-modern darbesinin muharrik sebeplerinden olmuştur. Milli Görüş hareketi bundan sonra hep küçülse de aynı gelenekten gelen Adalet ve Kalkınma Partisi ve onun iktidarı sayesinde popülerliğini devam ettirmiştir.

Milli Görüş hareketi bu metin boyunca önce toplumsal hareket teorileri çerçevesinde incelenecek, daha sonra da tarihi süreci içerisinde değerlendirilecektir. Hareketi anlamada, *yeni toplumsal hareketler* teorisi ile *çerçeveleme* (framing) teorisinden yararlanılacaktır. Çerçeveleme, toplumsal bir hareketi tanımlama ve anlamlandırmada önemli bir yer tutar. Milli Görüş hareketinin kendisini çerçevelediği konum, Necmettin Erbakan'ın eserleri ve Milli Görüş çizgisindeki siyasi partilerin program, tüzük ve seçim bildirgeleri incelenerek belirlenecektir. Bu şekilde hareketin 1970'lerden 2016'ya kadar geçen yaklaşık 50 yıllık zaman dilimindeki seyri tespit edilecektir.

Toplumsal Hareketler

Toplumsal hareketleri başlatan nedenler, bu hareketlerin oluşumu, gelişimi, yayılması ve değişimi, hareketlerin kendilerine müntesip toplaması, bu kişilerin organize edilmesi, harekete her türlü maddi ve manevi kaynağın sağlanabilmesi, hareketin etki kapasitesi ve benzeri özellikler sosyoloji ve siyaset biliminin ilgisini çeken konular olmuştur. Bu ilgi, tamamen akademik niyetlerle sınırlı kalıp bu grupları sosyal çevreleri içinde anlayabilme üzerinde yoğunlaştığı gibi, bu grupları kontrol etme ve yönlendirme isteği sergileyen ilgi gruplarının da araştırma alanı içine girmiştir.

Hemen her grubun, destekleyicilerini artırmak, etki gücünü genişletmek ve bu sayede sosyal ve siyasal hayatı kendi politikaları çerçevesinde geliştirmek isteyeceği söylenebilir. Pekala, her toplumsal hareket aynı etki gücüne sahip midir? Neden bir toplumsal hareket hedeflerine ulaşırken bir diğeri aynı başarıyı sergileyemiyor? Aynı değerleri savunup, aynı isteklerde bulunan toplumsal hareketlerin neden birkaçı öne çıkıp diğerleri kayboluyor?

Bu ve benzeri sorulara cevap arayan toplumsal hareket öğrencileri, bir hareketin ortaya çıkış, genişleme ve varlığını devam ettirebilmesinin nedenlerini açıklayan farklı kuramlar geliştirmişlerdir. Kimlik ve aktivist merkezli teoriler, bir toplumsal hareketin başarıya ulaşmasında mobilizasyon, hoşnutsuzluk, taktik hamleler ve toplum yapısı gibi konulara yoğunlaşmaktadır. Buna karşılık, yapısal gerilim, inanç ve yoksunluk gibi konulara önem veren sosyologlar bulunmaktadır (McCarthy ve Zald 1977: 1214).

Aşağıda toplumsal hareketleri anlamlandırmada kullanılan en önemli teoriler ve özellikleri belirtilecektir. Bu teorilerden Milli Görüş (MG) hareketinin doğuşu, gelişimi ve değişimini en iyi yansıtaacağını düşündüğümüz yeni toplumsal hareketler teorisi ile söylem/çerçevlendirme teorisi düzleminde MG hareketi incelenecektir.

18. yüzyıl teorisyenleri toplumsal hareket denilince aşırılık, yoksunluk ve şiddet gibi yönleri ele almışlardır. Bu yorumlara Fransız Devrimi ve endüstrileşmenin getirdiği sosyal çalkantıların neden olduğu söylenebilir (Tarrow 1998: 4). 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarından itibaren toplumsal hareketleri açıklamada yeni unsurlar eklenmeye başlanmıştır. Durkheim'in dini hayat ile ilgili araştırmasında konuyu kolektif coşku çerçevesinde ele aldığı söylenebilir. Durkheim, dini ve seküler festivallerin birey davranışları üzerindeki çöşturucu etkisinden bahsederken insanların kendinden geçtiklerini ve benliklerinden uzaklaşarak akıl-akıl dışı ayrımını bile yapamadıkları bir seviyeye geldiklerini belirtir. Ona göre, kalabalıkta vahşi hırslar ortaya çıkar ve dizginlenemezler. Kalabalık dağılınca duygular eski haline geri döner ve kişiler kendi karakterlerindeki bu değişime hayret ederler (Durkheim 1995[1912]: 232, 386-387). Aynı dönem sosyologlarından Gustave Le Bon kitle psikolojisi konusunda müstakil bir eser ortaya koyarak kalabalığı ilkel canlılara benzetmiş, duyguların abartıldığını, olaylara bütüncül yaklaşıp detayların önemini yitirdiğini, şiddetin arttığını ve davranışlara aklın değil grubun hakim olduğunu belirterek insanın kalabalık içerisinde barbarlaştığını belirtmiştir (Le Bon 2002[1895]: 8-22). Yine aynı dönem sosyologlarından Georg Simmel benzer tespitler yapmıştır. Ona göre de bireysel davranışlar özgür iradeyi temsil ederken, grup davranışı doğa kanunu gibi işlev görür. Kişiler tek tek ele alındıklarında gruba yaptıkları katkıdan çok daha kaliteli özellikler gösterirler. Simmel bu durumu Schiller'in ifadesi ile formüle eder: "Tek başına herkes makul derecede zeki ve mantıklı iken, bir grup içine girdiklerinde ahmaklaşırlar" (Simmel 1964[1950]: 26-39).

Toplumsal hareketler ile ilgili ilk teorileri ortaya atan sosyal bilimcilerin toplumsal yılgınlık, şikayet, aşırılık ve şiddet gibi klasik kolektif davranış teorisi çerçevesinde konuyu ele aldıkları anlaşılmaktadır. Bu yaklaşımda hareketler insanın kendisini, din, akrabalık vb. geleneksel bağların baskısından kurtarması çerçevesinde ele alınır. Hareketler irrasyonel ve

geçici görünüm arz eder. Değişim dinamikleri toplumda değil tarihte aranır (Işık 2011: 4). Bu özelliklerin toplumsal hareketleri bilinçsiz ve sürü psikolojisinin egemen olduğu kitle psikolojine indirgediği ve bu sebeple eleştirildiği söylenebilir.

Toplumsal hareketlerin Stalinizm, Faşizm ve Nazizm ile anıldığı 20. yüzyılın ortasına kadar süren dönemde toplumsal hareketler bu olumsuz algılar ile bahsedilmeye devam etmiştir. Fakat bundan sonra, 1950 ve 1960'larda insan hakları, 1960 ve 1970'lerde öğrenci hareketleri, 1970 ve 1980'lerde protesto hareketleri ile gündeme gelmeye başlayan toplumsal hareketlerin (Işık 2011: 5) daha olumlu bir algı oluşturduğu anlaşılmaktadır. Eski kitle psikolojisi tanımları yerini belirli hedefleri olan rasyonel örgüt tiplerine bırakmıştır.

Bütün bu farklı yaklaşımlar toplumsal hareketlere tanımsal bir çerçeve çizmeyi zorunlu hale getirmektedir. Toplumsal hareketler için ortak bir tanım bulunmamakla birlikte, bu hareketlerden bu metin boyunca ne anlamamız gerektiğini Sidney Tarrow'un tanımı çerçevesinde ele alacağız: Toplumsal hareketler, ortak hedefler ve sosyal birliktelik etrafında elitler, rakipler ve otorite ile mücadelenin devamlı olduğu kolektif meydan okumalardır (1998: 4-7). Bu tanımda toplumsal hareketlerin karakteristik özellikleri olan mücadele, ortak niyet, birliktelik ve kolektif kimlik ile mücadelenin devamlı sürdürülmesi ön plana çıkarılmaktadır. Konumuz olan Milli Görüş hareketindeki oluşum, gelişim ve değişim bu özellikler çerçevesinde incelenecektir.

Toplumsal hareket, siyasi parti ve ilgi grubu gibi sosyal fenomenler arasındaki ayırım her zaman açık değildir (Staggenborg 2016: 7). Bu bakımdan Milli Görüşü sadece siyasi bir parti olarak değerlendiren yaklaşımlar bulunabilir. Ele aldığımız tanım ve uygulamalar doğrultusunda bu hareketin toplumsal bir harekette bulunması gereken asgari özellikleri taşıdığı görülmektedir. McCarthy ve Zald'ın tanımı bu konuda bize daha fazla yardımcı olabilir. Onlara göre toplumsal bir hareket, sosyal yapıdaki bazı unsurları değiştirme hedefli fikir ve inançların bir grupta bulunmasıdır (1977: 1217). Milli Görüş hareketi *adil düzen, maddi refah, manevi kalkınma ve milli şuur* gibi temalar etrafında bu isteği açık bir şekilde göstermektedir.

Toplumsal hareketleri anlamada kullanılan kuramsal yaklaşımlara tekrar gelecek olursak, bu konuda iki rakip paradigmanın ön plana çıktığını belirten literatür çalışmaları bulunmaktadır. Bunlar, Amerika'da etkin olan kaynak mobilizasyonu teorisi ve Avrupa'da etkili olan yeni toplumsal hareketler teorisidir (bkz. Işık 2011: 12; Cohen 1985: 663). İnceleyeceğimiz konu için bu ayırım faydalı bir yaklaşım getirmemektedir. Böyle bir ayırım sebebiyle alandaki diğer teoriler gözden kaçırılabilir. Bu sebeple böyle bir ayırma gidilmeden alandaki en etkin teorilerden bahsedilecektir.

Yukarıda bahsettiğimiz üzere alandaki ilk teoriler kitle davranışı (bkz. LeBon 2002[1895]) ve görelî yoksunluk (bkz. Morrison 1971) çerçevesinde şekillenmiştir. Toplumsal hareket teorisyenlerinin kendi yaşadıkları çağdaki

toplumsal olaylardan etkilenmedikleri söylenemez. Dolayısı ile 20. yüzyılın ilk yarısında meydana gelen Stalinizm, Faşizm, ve Nazizm gibi akımlar bu teorisyenlerin toplumsal hareketlere bir çerçeve çizmesinde etkili olmuştur. 1950'lerden sonra başlayan sivil haklar hareketleri de toplumsal hareketlere karşı olan olumsuz algıyı kırmış, bunun bir yansıması olarak rasyonel seçim kuramı ortaya çıkmıştır (bkz. Olson 2002[1965]). Burada kişilerin, özgür iradeleri ile kar-zarar hesabı yaparak bir harekete girdikleri belirtilmiştir.

Devam eden yıllarda ortaya çıkan ve en etkili kuramlardan olan biri de kaynak mobilizasyonu kuramıdır. Bu yaklaşım toplumsal hareketlerin başarısında kaynakların kullanımındaki etki üzerine yoğunlaşmıştır. Kaynaklar terimi toplumsal bir hareketi başarıya ulaştırabilecek her türlü iktisadi, insani ve ideolojik altyapıyı kapsar. Bu anlamda sosyal psikoloji ve toplumsal davranış teorilerinden daha ziyade siyasi ve ekonomik teorilere bağlıdır. Bu sebeplerle bu teorinin öncüleri olan McCarthy ve Zald bu teoriyi kısmi bir teori olarak tanımlayıp, öncüllerinin ağırlıkla Amerika örneklerine dayandığını belirtmektedirler (McCarthy ve Zald 1977: 1213).

Kaynak mobilizasyonu teorisinin Amerika'da etkili olduğu yıllarda, Avrupa merkezli yeni toplumsal hareketler teorisi ortaya çıkmıştır. Savaş sonrası dönem şeklinde tarif edebileceğimiz 1950'lerden sonra Avrupa'da sınıf temelli Marksist teorilerin etkisi azalmaya başlamıştır. Artık toplumsal mücadelelerin işçi sınıfı temeli yerine, Gramsci'nin öncülük ettiği üzere, ideoloji ve kültürü merkeze alan yaklaşımlar üzerinde şekilleneceği belirtilmiştir (Epstein 1991: 240). Bu teoriye öncülük eden Alain Touraine'in ifadesi ile bugünkü sosyal gerilimler ekonomik olmaktan ziyade sosyal ve kültürel (1971: 10). Toplumsal yapıyı çok uzun süre şekillendiren eski kimlikler olan sınıf, ırk ve benzerlerinin etkisi azalmakta ve yerlerini yeni kimliklere bırakmaktadır (Hall 1996: 596). Bu bakımdan yeni toplumsal hareketlerin en belirgin özelliği kimlik iddiaları üzerinedir. Bununla birlikte kimlik iddialarının toplumsal hareketlere katılma etkisi üzerindeki alan araştırmaları sınırlı kalmıştır (Pichardo 1997: 414). Craig Calhoun'un ifadesi ile sosyal bilimler, kimlik konusuna ancak zaman zaman ilgi göstermiştir (Calhoun 1994: 23).

1970'li yıllarda ortaya çıkan Milli Görüş hareketinin aynı dönemde ortaya çıkan yeni toplumsal hareketler teorisi çerçevesinde şekillendiği söylenebilir. MG muhafazakar bir kimlik oluşturma iddiası ile ortaya çıkmıştır. Bu kimliği oluşturarak önemli bir toplumsal destek bulan hareketin bundan bir sonraki aşama olarak nitelendirebileceğimiz kimlik/söylem/çerçeve değiştirme kısmında başarısız olduğu anlaşılmaktadır. Bunu da yine toplumsal hareket teorileri alanında etkili olan çerçeve süreci düzleminde açıklayabiliriz.

Çerçeveleme süreci olarak adlandırabileceğimiz bu teori, alanda görece olarak yukarıda bahsettiğimiz teorilerden sonra, 1980'lerde ortaya çıkmıştır. Bu teori de diğerleri gibi toplumsal hareketlerin yönünü ve özelliklerini

anlama çabası içerisindedir. Öncüleri arasında Snow ve Benford'un bulunduğu bu teori anlam yapılandırması üzerine yoğunlaşmıştır. Çerçevesel kişilerin olayları konumlandırmasında, anlamlandırmasında, tanımlamasında ve etiketlemesinde önemli bir yer tutar (Benford ve Snow 2000: 614). Türkiye'de toplumsal hareketleri çerçeveleme teorisi düzleminde inceleyen yaklaşımların oldukça geç başladığı görülmektedir. Medya, iletişim ve siyaset çevrelerini inceleyen araştırmalarda son on yıldır bu teorinin de kullanılmaya başladığı görülmekle birlikte, teoriyi toplumsal hareketler düzleminde inceleyen araştırmaların Gezi Parkı eylemlerini araştıran incelemelerde çoğaldığı anlaşılmaktadır (Güran ve Özarslan 2015: 45). Bu durum bizim araştırmamızın önemini artırmaktadır.

Şu ana kadar ortaya koyduğumuz kuramsal çerçeveyi Milli Görüş hareketini anlamak için kullanacak olursak, Avrupa merkezli olan ve 1970'lerden günümüze etkisini artıran yeni toplumsal hareketler teorisine göre dünyada sınıf temelli hareketlerin yerini kimlik temelli hareketler almaktadır. Bu anlamda MG Türkiye'de toplumsal bir sınıf ayrımı gözetmeden muhafazakar kitleyi hedef alarak, kendi anlayışı çerçevesinde muhafazakar bir kimlik oluşturma gayreti içerisine girmiştir. Toplumsal hareketlerin çoğu devlet iktidarını ele geçirme ile değil, devletten özerklik kazanma istekleriyle tanımlansa da (Işık 2011: 10), MG bu grupların dışında bir özellik gösterir. MG "Yeniden Büyük Türkiye" ideali çerçevesinde önceliğini ahlak ve maneviyat temellerine dayandırarak güçlü bir Türkiye oluşturmayı, Türkiye'yi hem maddi hem de manevi alanda kalkındıracak milli bir şuurun oluşturulmasını hedefler (Erbakan 1975: 9-40). Bu hedeflere ulaşmak için MG hareketinde, hem siyaset hem de devlet olanaklarının kullanılması doğal görülmüştür.

Maddi ve manevi kalkınma ile milli şuur söylemlerini başarıyla kurgulayan hareket ilk yıllarda hızlı bir büyüme sürecine girmiştir. Çerçeveleme teorisinin önemi de burada ortaya çıkmaktadır. Fikirlerin doğru bir çerçeve içerisinde hedef kitleye sunulması hareketin başarı oranını artırmaktadır. İlk çerçevesini toplumsal bir destek bulabileceği bir alana oturtan Milli Görüş hareketi, doğal sınırlarını aşabilmek için bir çerçeve değişimine ihtiyaç duymuş, ancak bunu başaramadığı için 2000'lerden itibaren küçülme ve dağılma sürecine girmiştir. Buna karşın hareketin bir uzantısı olarak Adalet ve Kalkınma Partisi çerçeve değişimi kısmını başarıyla tamamlamış ve kimliğini muhafazakar demokrasi etrafında kurmuştur. Bu şekilde toplumsal desteğini artırarak hızlı bir büyüme trendi yakalamıştır.

Çerçeve değişiminden kastımız, toplumsal hareketlerin değişen koşullara uyum sağlayarak kendilerini yenileme kapasiteleridir. Dolayısı ile burada beklenen, değişim adına fikirlerde tutarsızlaşmak, ideolojik kopmalar yaşamak değildir. Değişimi belli bir süreç içerisinde kendi takipçilerinin özümseyeceği bir yoğunlukta yaşatmak gerekir. Milli Görüş hareketi ise bu çerçeve değişimini başaramamıştır. 2000'li yıllarda bile 1970'lerin

argümanları kullanılmaya devam edilmiş ve hareket statik bir yapı sergilemiştir. Bu statiklik, hareketin hızlı bir dağılma sürecine girmesine neden olmuştur. Hareket içerisinde kopan ve yenilikçiler olarak adlandırılan Adalet ve Kalkınma Partisi grubu ise tersine bu değişimi yakalamış ve çok hızlı bir şekilde geniş bir toplumsal tabana ulaşmıştır.

Milli Görüş Nedir?

Milli Görüş Hareketi dini, siyasi, sosyal ve ekonomik bir harekettir. Prof. Dr. Necmettin Erbakan bu hareketin kurucusu ve en önemli temsilcisidir.

Milli Görüş Hareketi “Yeniden Büyük Türkiye” ideali çerçevesinde, önceliğini ahlak ve maneviyat temellerine dayandırarak güçlü bir Türkiye oluşturmayı hedefler. Bu büyüme ideali, Batının kapitalist, sömürgeci ve faiz temelli ekonomi politikalarını ve dolayısı ile Batıcılığı reddederek yola koyulur. Bu harekete göre, Türkiye’yi hem maddi hem de manevi alanda kalkındırarak milli bir şuurun oluşturulması da ancak Milli Görüş ile mümkün olabilecektir (Erbakan 1975: 9-40; MSP 1977 Seçim Beyannamesi).

Milli Görüşe göre, Türk milleti iki yüzyıldır dış güçler ve onların yerli ortakları tarafından milli şuru yok edilerek kendisine yabancı kılınmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede Milli Görüşün ana gayesi “milletimizin manevi ve maddi sahada kalkınarak saadet ve selamete erişmesidir” (Erbakan 1975: 26; ayrıca bkz. MSP Program ve Tüzük, Madde 1, 1973: 5). Bu maddi ve manevi kalkınma alanlarının temel özelliklerine bakacak olursak:

Manevi Kalkınma Unsurları:

İman temelli bir zihniyet dünyasına sahip,
Fıtrata aykırı materyalizmden uzak,
Milli tarih ile iftihar eden,
Bütün Müslümanları kardeş bilen bir anlayış etrafında şekillenmiştir.

Maddi Kalkınmanın Unsurları:

İsrafın kaldırılması,
Her türlü istismar ve tefeciliğin terki,
Devletin faiz yükünün kaldırılması,
Yaygın kalkınmanın hızla sanayileşerek gerçekleşmesi,
Ülkedeki toplumsal ve coğrafi dengesizliklerin giderilmesi,
Kalkınma çabalarının milli bir şuur ve aşkla yapılması gibi alanları içerir (Erbakan 1975: 26-27; MSP Program ve Tüzük, Madde 2-7, 1973: 5-7).

Erbakan’a göre Milli Görüş, maddi ve manevi özellikleri birleştirmesiyle devlet yönetimlerinde etkin olan diğer fikri akımlardan ayrılmaktadır. Sol ve liberal görüşler sadece maddi gelişimleri esas alarak manevi alanı ihmal

etmektedir. Bu durumda bu görüşler milli ihtiyaca cevap vermekten uzaktır. Milli Görüşün önceliği ise ahlak ve maneviyattır. Bu öncelik gerçekleştirilirken de sosyal ve iktisadi alanlar göz ardı edilmemekte, manevi gelişimi sağlayıcı unsurlar olmaktadır (bkz. Erbakan 1975: 24-28; MSP 1973 Seçim Beyannamesi 1973: 16).

Milli Görüşü ortaya çıkaran nedenleri anlamak için Cumhuriyetin kurulduğu yıllardaki siyasi ortamı bilmek gerekir. Cumhuriyetin kuruluşundan 1946 seçimlerine kadar tek partili bir sistem ülkeyi idare etmiştir. Her ne kadar bu yılda Demokrat Parti'nin (DP) seçimlere girmesine izin verilmişse de "açık oy, gizli sayım" sebebiyle halkın tercihinin iktidara yansımadağı söylenebilir (bkz. Akandere 2010). Ancak 1950 seçimleri ve sonrasında işleyebilen çok partili bir demokrasiye geçmek mümkün olmuştur.

Erbakan çok partili sisteme geçilmesini de yeterli görmemektedir. O, kendisinin Milli Görüş çizgisini belirlediği 1970'li yıllara kadar geçen süreyi şu şekilde tarif etmektedir: Bu devir "Çok partili ama, tek zihniyetli bir devirdir. Tek zihniyetlidir. İstedığınız kadar parti kurabilirsiniz. Fakat önceden kalıplaştırılmış fikirler içinde fikir beyan etmek şartıyla. Fiiliyat ve tatbikat budur" (Erbakan 1975: 25). Erbakan'a göre çok partili sisteme geçişten itibaren kurulan bu partiler bir fikir partisi olmaktan uzak birer kitle partisi olmuşlardır.

Milli Görüş, kurduğu partilerle muhafazakar kesimi iktidar ile tanıştırmayı, dinin siyasi, toplumsal ve kamusal alanda görünür olmasını sağlamayı hedeflemiştir. Dinin, çevrede fakir ve eğitimsiz kitlenin yaşadığı bir inanç dünyası olduğu algısından çıkarılarak, merkezde de kendine yer bulması istenmiştir. Dini referanslarını inkar etmeyen, gizleme gereği duymayan yeni bir neslin devlet erkanında rol alması hedeflenmiştir.

Bu sebeplerle Milli Görüş toplumsal bir hareket hüviyetine bürünmüştür. Yoksa Türkiye'deki muhafazakar kesimi hedefleyen yazar ve eserler Erbakan'dan çok önce başlamış, Milli Görüşün oluştuğu yıllarda da farklı kulvarlarda devam etmişlerdir. Mesela düşüncelerini siyasi değil kültürel düzlemde ifade etmeyi tercih eden düşünürler bulunmaktadır. Bu kişilere Mustafa Şekip Tunç, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Peyami Safa, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Yahya Kemal Beyatlı ve Ahmet Hamdi Tanpınar örnek olarak verilebilir. Dini duygu ve düşüncelerin daha yaygın kullanıldığı İslamcı muhafazakarlık altında Mehmet Akif Ersoy ve Necip Fazıl Kısakürek isimleri zikredilebilir. Milliyetçi muhafazakarlık düzleminde Nurettin Topçu, Mümtaz Turhan, Erol Güngör, Samiha Ayverdi, Ekrem Hakkı Ayverdi ve Abdülhak Şinasi Hisar örnekleri hatırlanabilir. Daha liberal bir muhafazakarlık anlayışını temsil edenler arasında da Ali Fuat Başgil ismi ön plana çıkmaktadır (Safi 2005: 83-126). Ancak bu isimlerin muhafazakar toplumsal bir hareket başlatma etkileri Milli Görüşe göre sınırlı kalmıştır.

Milli Görüş, aksiyon ve siyaset temelli bir düşünce sistemi olarak toplumsal bir harekete dönüşmüştür.

İslam'ın Siyasetle Buluşması

20. yüzyılın ikinci yarısında sadece Türkiye'deki muhafazakarlar siyasetle buluşup, barışmamış, benzer gelişmeler İslam coğrafyasının farklı yerlerinde de temayüz bulmuştur. Birçok araştırma 1960'larda dünya genelinde İslami bir canlanmadan bahsetmektedir. İslami canlanma, İslam dininin yayılması veya daha nitelikli yaşanmasından ziyade devlet ve kamu alanlarında daha görünür olmasını ifade eden bir kavramdır. Bu yıllarda siyasetle tanışan yeni nesil dindarlar kamusal alanlarda görünür hale gelmişlerdir (bkz. Yılmaz 2013).

Çok partili sisteme geçiş, köyden kente göçün hızlanması ve eğitim seviyesinin artması dünyada olduğu kadar Türkiye'de de bu atmosferi oluşturan en önemli etkenlerdir. Yeni eğitim olanakları ve şehir hayatıyla bilinçlenen muhafazakar kesim, dini taleplerini en üst perdeden dile getirmeye başlamış ve siyasette de rol alma istemlerini göstermiştir. Muhafazakar kesimin taleplerini görünür kılmadaki bu çabaları çoğu zaman *siyasal İslam*, *din istismarcılığı* veya *gericilik* gibi olumsuz kelimelerle adlandırılmış ve kendilerinin sosyal talepleri uzun yıllar görmezden gelinmiştir.

Muhafazakar kesimi siyasetle buluşturan Milli Görüş çizgisindeki partiler katı bir devlet politikası ile karşılaşmıştır. Bu çizgideki Milli Nizam Partisi (MNP, 1970-1971), Milli Selamet Partisi (MSP, 1973-1981), Refah Partisi (RP, 1983-1998) ve Fazilet Partisi (FP, 1997-2003) dini siyasete alet etme, din istismarcılığı ve laiklik prensiplerine aykırı davranma gibi gerekçelerle kapatılmışlardır.

Milli Görüş sadece yukarıda saydığımız alanlar ile de sınırlı değildir. Necmettin Erbakan'ın 1975 yılında yayınladığı Milli Görüş isimli eseri, eğitimden turizme, milli savunmadan dış siyasete, sanayileşmeden toplumsal adalete varıncaya kadar siyasi ve toplumsal alanlardaki hemen her konuda bu geleneğin yapı taşlarını oluşturacak ana esasları ortaya koymaktadır. Oluşturulan bu geleneğin günümüze kadar geçen 40 yıl boyunca da temel prensiplerini sürdürdüğü görülmektedir.

Özellikle sosyal adalet, adil düzen, ekonomik refah gibi konularda Milli Görüş'ün verdiği vaatler bu hareketin popülerliğini artırmış, buna bağlı olarak Milli Görüş çizgisindeki partiler her geçen yıl oy oranlarını yükseltmiştir. Refah Partili belediyelerin icraatlarının da hareketin etkisini ve gücünü artırdığı görülmektedir.

Milli Görüş hareketini destekleyenlerin sayısını bulmak için tek başına oy oranlarına bakmak yanıltıcı olabilir. Partilere oy verme sebepleri arasında fikir dünyası en önemli etkenlerden biri olsa da tek sebep değildir.

Ekonomik sebepler, partilerin yaptığı vaatler, yeni bir partiden umut bekleme güdüsü ve siyasi çıkar beklentisi gibi diğer sebepler göz ardı edilmemelidir. Ayrıca Türkiye’de genel seçimlerde uygulanan %10’luk seçim barajının (Kanun numarası 2839, madde 33) etkisi de göz önünde bulundurulmalıdır. Destekledikleri siyasi partinin barajı geçemeyeceğini düşünen seçmenlerin büyük bir çoğunluğu seçimlerde başka partilere yönelebilmektedirler. Belediye başkanlığı seçimlerinde baraj uygulaması olmamasına rağmen seçmenlerin benzer bir eğilim göstererek, destekledikleri siyasi partinin kazanamayacağını düşündüklerinde kendilerine en yakın ikinci parti ve adaya yöneldikleri görülmektedir. Bu bakımdan hareketin büyüklüğünü sadece oy oranlarına bakarak belirlemek yanıltıcı olur. Bununla birlikte oy oranı arttıkça hareketin etki ve faaliyet alanlarının da genişlediği bir gerçektir.

Necmettin Erbakan ilk olarak 1969 yılında bağımsız olarak girdiği mecliste sonraki yıllarda kurduğu partilerle gücünü artırmış, 1973 yılında Bülent Ecevit başbakanlığındaki hükümette bir yıl süreyle devlet bakanı ve başbakan yardımcılığı görevini yerine getirmiştir. Erbakan, Haziran 1996-1997 arasında da bir yıl süreyle başbakanlık yapmıştır. Başbakanlığı döneminde kendisine yapılan baskılar en üst düzeye ulaşmış ve bunun sonucunda istifa etmek zorunda kalmıştır. Başkanı olduğu Refah Partisi kapatılmış ve kendisi de siyasi yasaklı durumuna gelmiştir. Bu süreç genel olarak 28 Şubat süreci olarak adlandırılmaktadır. Kendisinin siyasi yasağı sebebiyle Milli Görüş partilerine artık başkanlık edememesi, bu harekette önemli kopmalara neden olmuş ve Adalet ve Kalkınma Partisi’ni (AK Parti) ortaya çıkaran siyasi gelişmeleri ortaya çıkarmıştır.

28 Şubat Süreci

Milli Görüş hareketine karşı Kemalist kesimde zaten var olan tepkiler Necmettin Erbakan’ın 1996’da başbakan olduğu günden itibaren daha da yoğunlaşmıştır. Refah Partisi’nin temsil ettiği Milli Görüş çizgisi laik devleti yıkmaya yönelik bir iç tehdit olarak algılanmıştır. Erbakan’ın başbakan olarak görev yaptığı Refah-Yol hükümetinin bir koalisyon hükümeti olmasının da Erbakan’ın başbakanlık yetkilerini tam anlamıyla kullanmasına mani olduğu bu dönemde, ordu daha da etkin bir hale gelerek 28 Şubat 1997’de Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısında “tavsiye” görünümü altında 18 maddelik bir talep listesini Erbakan’a sunmuş ve bu taleplerin ivedilikle yerine getirilmesini istemiştir. Askeri kesimden gelen bu talepler, askerlikle ilgili konular olmayıp muhafazakar kesimin ekonomik ve toplumsal taleplerini kısmayı ve eğitim alanlarındaki faaliyetlerini daraltmayı hedeflemekteydi.

28 Şubat sürecinin bir sonucu olarak 1997 yılında Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş tarafından Refah Partisi’ne “laikliğe aykırı eylemlerin odağı” olduğu iddiasıyla kapatma davası açılmıştır. 1 yıldan daha kısa bir süre içerisinde dava sonuçlanarak 1998 yılında Ahmet Necdet Sezer

başkanlığındaki Anayasa Mahkemesi tarafından Refah Partisi kapatılmış, aralarında Necmettin Erbakan'ın da bulunduğu parti yöneticileri siyasi yasaklı hale gelmiştir.

Milli Görüş hareketi Fazilet Partisi (FP) adı altında yeni bir parti kurarak yoluna devam etmek istemişse de bu girişim uzun soluklu olmamış, 2001 yılında FP de aynı gerekçelerle kapatılmıştır. Siyasi yasağından dolayı Erbakan'ın partinin başında duramaması Milli Görüş hareketindeki kırılmaları artırmıştır.

Fazilet Partisi sırasında hareket *Yenilikçiler* ve *Gelenekçiler* şeklinde adlandırılan fikir bazında bir bölünmeye sahne olmuştur. Gelenekçiler Milli Görüş esaslarından en ufak bir kopmayı kabul etmezken, Yenilikçiler bu esasların zamanın yeni şartlarına göre esnetilebileceğini düşünmekteydiler. Bu ayrımın bir sonucu olarak Abdullah Gül liderliğindeki Yenilikçiler 2000 yılında Fazilet Partisi kongresinde başkanlık yarışına girmişler fakat Erbakan'ın desteklediği Recai Kutan önderliğindeki Gelenekçilere karşı yarışı az bir farkla kaybetmişlerdir. Erbakan'ın desteklediği bir adaya karşı başka bir aday çıkarılıp desteklenmesi Milli Görüş'teki fikir ayrılıklarının en önemli emaresidir.

2001 yılında Fazilet Partisi'nin de kapatılmasından sonra Yenilikçiler Milli Görüş çizgisinden daha da uzaklaşarak Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde Adalet ve Kalkınma Partisi'ni (AK Parti) kurmuşlardır. Gelenekçiler ise yollarına Saadet Partisi (SP) ile devam etmişlerdir.

Necmettin Erbakan, 5 yıllık siyasi yasağının bitmesinin üzerine 2003 yılında Saadet Partisi'nin genel başkanı olarak aktif siyasete geri dönse de kesinleşen bir hapis cezası üzerine daha bir yılını doldurmadan genel başkanlıktan ayrılmak zorunda kalmıştır. Milli Görüşün siyasi temelli bir hareket olması, başında Erbakan bulunmadığı bu dönemlerde gün geçtikçe küçülmesinin önemli sebeplerinden biridir.

28 Şubat baskısı, alınan siyasi cezalar, hapis cezası, 2005 yılında eşinin vefatı ve ilerleyen yaşıyla Erbakan eski güçlü siyasetini daha fazla devam ettirememiştir. Saadet Partisi'nin de bölünme sürecine girmesi üzerine siyaset yasağı biten Erbakan, Ekim 2010'da tekrar SP'nin genel başkanlığına gelmiş ve vefatına (27 Şubat 2011) kadar bu görevde yaklaşık dört ay kadar kalmıştır.

Milli Görüş'te Değişim

Muhafazakar çizgideki değişimin en belirgin kanıtı AK Parti'nin oluşumudur. Eğer bugün bir AK Parti tecrübesi olmasaydı bu değişimi fark etmek o kadar da kolay olmayacaktı. Muhafazakar çizgide bir değişimin olduğu görülmekle birlikte bu değişimin neden ve ne zaman başladığı ile ilgili farklı yorumlar bulunmaktadır.

Bazı uzmanlara göre genel anlamda muhafazakar düşüncede ve özelde Milli Görüş hareketindeki değişiminin sebebi, dolayısı ile AK Parti'nin oluşumundaki en önemli sebep, 28 Şubat sürecidir (bkz. Çağlayan-İçener 2009: 596). 3 yıl içinde iki partisi (RP ve FP) kapatılan hareket büyük yara almıştır. Devlet baskısı sonucunda müntesiplerinde yılgnlık oluşmuştur.

Erbakan'ın önceki partileri olan MNP ve MSP de kapatıldığından hareket bu tecrübeye uzak olmasa da, bu seferki parti kapatmalar öncekilerden bazı farklılıklar içermektedir. MSP'nin kapatılması 1980 askeri darbesinin bir sonucu olarak gerçekleşmiş, sadece Erbakan'ın partisi kapatılıp kendisi siyasi yasaklı haline getirilmemiş, onunla birlikte diğer partiler ve başkanları da aynı uygulamaya maruz kalmışlardır. O dönemde askeri baskı bütün siyasi partiler üzerinde benzer şekillerde tezahür etmiştir. 28 Şubat döneminin bir sonucu olarak ise sadece Refah ve Fazilet partileri kapatılmış, askerin siyasi alandaki bütün baskısı Milli Görüş üzerine yoğunlaşmıştır. Farklı gruplardan da yeterli sivil destek göremeyen hareket kendini yenileme ihtiyacı hissetmiştir.

Bu yorumlar doğru olmakla birlikte, İslami grupların 1990'lardan beri yaşamaya başladığı sosyal değişimi görme bakımından eksiktir. Sosyal değişimler çok yavaş oldukları için bunları birkaç yıllık süre içerisinde fark etmek zordur. Milli Görüş çizgisindeki değişim muhafazakar kesimdeki değişimin bir yansımasıdır. 28 Şubat süreci bu değişimin hızını artırmış ve belirgin hale getirmiş olabilir, fakat bunu başlatan sebep değildir (bkz. Keyman 2010: 317; Gümüşçü ve Sert 2009: 958-961; Çınar 2006: 473). Köyden kente göç, eğitim seviyelerinin artması (imam hatip liselerinin muhafazakar kesimin okullaşmasına katkısı) ve ekonomik refahın yükselmesiyle muhafazakar kesimdeki değişim çok önceleri başlamıştır. Fikir dünyasında alttan alta başlayan bu değişimin muhafazakar kesim tarafından itiraf edilmesi vakit almıştır. Değişimin getirdiği sosyal hoşnutsuzluk ve mahalle baskısı gibi etkenler muhafazakarların bu değişimini kendi içlerinde bile ifade etmelerini engellemiştir. 28 Şubat süreci, bu düşüncelerin dillendirilmesinde muhafazakar kesim için bir araç olmuştur.

Milli Görüş'ün en önemli yapı taşlarından olan Batı taklitçiliğine karşı çıkma ve Avrupa Birliği'ne karşı durma gibi söylemler yumuşamaya başlamıştır. Bu ani yumuşama ve değişim Kemalist çevredeki kuşku artırmış, bu değişime inanmayanlar, Milli Görüş mensuplarını *takiye* (olduğundan farklı görünme) yapmakla itham etmişlerdir.

Bu değişimi anlatmakta zorluk çekeceğini düşünenler de Milli Görüş'le tamamen yollarını ayırdıklarını ifade etmişlerdir. Recep Tayyip Erdoğan'ın 2000'li yılların başından itibaren defaatle ifade ettiği "Milli Görüş gömleğini çıkardım" (Zaman, 20 Temmuz 2007) ifadesi de bunun yansımalarından biridir.

'Bu hareketin şu yönleri yanlıştı, o fikirlere katılmıyorum' demek hem zor hem zahmetli olacağından, 'ben o hareketin savunduğu her şeyden kendimi

soyutladım' demek daha kolay olmuştur. Milli Görüş sadece siyasi bir parti olsa tek seferde bütün bağların kesilmesi kolay olurdu. Ancak bir fikir hareketi hüviyeti olan bir yapıdan her alanda tamamen kopmak aynı derecede kolay değildir. Bu anlamda AK Parti, Milli Görüş çizgisindeki fikir dünyasını bir şekilde hala taşımaktadır denilebilir.¹ Yapılan, fikirlerin yeni bir çerçeve içerisinde sunulmasıdır.

Kısaca, Milli Görüş muhafazakar çevrede başlayan değişime ayak uyduramamış, hatta bazı alanlarda bu değişime direnmek istemiştir. Hareketin mensupları yaşadıkları kişisel değişimi Milli Görüşün organize yapısına yansıtamamışlardır. Hareketin temel argümanlarına müdahale edemediklerini gören bu kişiler, yaşadıkları değişimle daha uyumlu bir hareket arayışına girerek Milli Görüş hareketini ismen terk etme yolunu seçmişlerdir. Dolayısı ile burada anlattığımız değişim Milli Görüş hareketinin değişimi şeklinde değil de, bu hareketin çoğu müntesibinin yaşadığı değişim olarak okunmalıdır.

Yeni Bir Çerçeve: Milli Görüş'ten Muhafazakar Demokrasiye

Milli Selamet Partisi ve Refah Partisi'nin seçim beyannamelerini incelediğimizde hemen her sayfada Milli Görüş'e atıf vardır. Ulaştırmadan dış politikaya, milli savunmadan eğitime varıncaya kadar her alanda görüş ifade edilirken, bu konuda Milli Görüş çizgisinin ne olduğu ve bu partilerin bu çizgiyi nasıl taşıyacağı belirtilmektedir. Genel olarak bunların Batı taklitçiliğinden uzak, ahlaki, manevi ve milli değerleri ön plana çıkararak, ekonomide *Adil Düzen* temasını işleyen yaklaşımlar olduğu görülmektedir.

1970'lerden 1990'ların sonuna kadar çok yoğun biçimde sürdürülen Milli Görüş temalı söylemler Refah Partisi'nin kapatılma sürecinde kurulan Fazilet Partisi'nin resmi dokümanlarına girmemiş ve bir anda ortadan kaybolmuştur. FP'nin 1999 seçim beyannamesinde bir kez bile Milli Görüş kelimesi geçmemektedir. Resmi dokümanlardaki bu değişimde Fazilet Partisi'ni Refah Partisi'nin bir uzantısı olarak göstermeme çabasının etkin olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar Milli Görüş, Fazilet Partisi'nin resmi beyanlarına girmese de, bu parti de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır.

Fazilet Partisi'nden sonra kurulan Saadet Partisi'nde Milli Görüş temalı beyannameler geri dönmüştür. Saadet Partisi'nin 2002 seçim

¹ Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı 2008 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'ne laikliğe aykırı eylemlerin odağı olduğu gerekçesiyle açtığı kapatma davasında bu partinin Milli Görüş çizgisini devam ettirdiğini iddia etmiştir. Kapatılma istem gerekçelerinden birini de bu unsur oluşturmaktadır. Anayasa Mahkemesi partinin laik Cumhuriyet ilkelerine aykırı eylemleri olduğunu kabul etmiş, bir oy farkla partinin kapatılması yerine devlet yardımından yarı oranda yoksun bırakılarak cezalandırılmasına karar vermiştir (bkz. Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas 2008/1, 30 Temmuz 2008; Resmi Gazete, sayı 27034, 24 Ekim 2008).

beyannamesinin hemen her sayfası iktidara gelinmesi durumunda Milli Görüş başlığı altında takip edilecek politikaları içermektedir. Beynamede, Saadet Partisi'nin Milli Görüş'ün yegane temsilcisi olduğu vurgulanmaktadır. Bu durumun nedeni AK Parti'nin yeni kurulmuş olması ve Milli Görüş çizgisindekilerden oy alma ihtimalidir. Saadet Partisi'nin 2011 seçim beyannamesi de yine aynı görüşleri paylaşmaktadır. Bütün bu karşılaştırmalar Milli Görüş'ün 40 yıl boyunca aynı çizgiyi taşıdığını göstermektedir. Hareketin tutarlılığı açısından bu durum doğru bir tutum olarak görünse de, güncel şartlara uyum ve yeni gelişmeler karşısında politika geliştirme konularında büyük sorunlar içermektedir. Hareketin kendini yenileyememesi de her geçen gün müntesiplerinin AK Parti tabanına kaymasına neden olmuştur.

AK Parti'nin kuruluşuna gelecek olursak; Fazilet Partisi'nin kapatılmasıyla parti içi muhalefet zirve noktasına çıkmıştır. O zamanki Yenilikçiler yeni kurulacak Saadet Partisi yönetiminde etkin olamayacaklarını anlayınca, Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde yeni bir parti kurmaya karar vermişlerdir. AK Parti'nin 2001 yılında doğuşu bu şekilde olmuştur.

Erdoğan "Milli Görüş gömleğini çıkardım" diyerek bu hareketle olan bütün bağlarını bitirdiğini ifade etmiştir. Milli Görüş politikalarındaki mutlakietçilikten uzaklaşmış, politikalara esneklik kazandırılmıştır. AK Parti'nin kurulma sürecinde başlayan yeni bir siyasi kimlik arayışı bu dönemde tamamlanamamış ve partinin iktidara gelişinden sonra da devam etmiştir. Temsil gücünü artırabilmek için Milli Görüş dışında meşru ve makbul bir kimlik arayışında bulunulmuştur. Hem tabanı ifade edecek, hem de laik devlet yapılanmasını rahatsız etmeyecek bir ideoloji olarak "muhafazakarlık" uygun görülmüştür. Bu dönemde AK Parti yeni kimliğinin bir uzantısı olarak "muhafazakar demokrat" çerçevesi etrafında fikirlerini ifade etmiştir (bkz. Akdoğan 2003).

O dönemde Milli Görüş çizgisinden hızla uzaklaşma sürecinde kullanılmaya başlanan muhafazakar demokrat kavramının çok açık olmadığı görülmektedir. Erdoğan muhafazakar demokratiği anlatırken genel olarak Avrupa'daki Hristiyan demokrat parti örneklerini vermektedir. Erdoğan'a göre muhafazakar demokratiğin, gelenekle yeninin sağlıklı bir sentezini içeren, milli değer ve yargılarını göz ardı etmeyen, siyaset yapılan coğrafyanın toplumsal ve kültürel geleneklerine yaslanan ve liberal politikalar üreten siyasi bir fikir akımıdır (Akdoğan 2003: 3-4).

Muhafazakarlık, Türk siyaseti için yabancı bir unsur olmamakla birlikte, bu siyasi düşünceye eklenen yenileşme ve sentez vurgularıyla oluşturulan muhafazakar demokratiğin kavramı Türk siyaseti için de yeni bir söylem olmuştur. Muhafazakarlığın genel olarak değişime direnen bir yapıyı tarif etmesi, Türkiye'de gericilik ve benzeri olumsuz söylemlerle anılması gibi sebeplerle muhafazakar demokrat çerçevesi etrafında bir söylemin kullanılması daha uygun görülmüştür. Toplumsal hareket teorilerinde

bahsettiğimiz çerçevlendirme teorisinin gücü kendini burada göstermektedir. AK Parti yöneticileri ilk yıllarında kendilerinin bile içini doldurmakta zorluk çektikleri muhafazakar demokratlık altında yeni bir çerçeve inşa etmişler, bu sayede Milli Görüş çerçevesine atfedilen bütün olumsuz algılardan çıkmayı hedeflemişlerdir. Milli Görüş çizgisindeki Saadet Partisi her geçen gün küçülürken, AK Parti'nin 2002'den bu yana artan seçim başarıları bu çerçevlendirmeyi başarı ile oluşturduğunun bir kanıtıdır.

Her ne kadar AK Parti kendisini muhafazakar demokrat bir parti olarak tarif etse de, hem yerli hem de yabancı basın ve medyada "İslami parti", "İslamcı", "siyasal İslam partisi", "ılımlı İslam temsilcisi" gibi tanımlamalar AK Parti için ilk yıllarda yaygın olarak kullanılmıştır. İktidarda kalınan süre arttıkça bu kullanımlar azalmıştır. AK Parti günümüzde genel olarak muhafazakar bir parti olarak anılmaktadır. Hatta partinin ne kadar muhafazakar olduğu da sorgulanmaya başlanmıştır. AK Parti'nin ekonomiden siyasete birçok alanda savunduğu fikirler ve icraatları, muhafazakar kelimesi ile çelişen yenilik ve hızlı değişimlere işaret etmektedir.

AK Parti de kendisine "Milli Görüş" gibi bir taban oluşturmaya çalışmaktadır. Erdoğan'ın parti genel başkanlığı sırasında yaptığı "davamız" vurgulu konuşmalar bunun bir göstergesi sayılabilir. Halbuki AK Parti kurulurken bir dava partisi olarak kurulmamış, savunduğu fikirleri muhafazakar demokrat kimliği altına toplamaya çalışmıştır.

Milli Görüş Kurumları

Toplumsal hareketlerin başlangıç ve ortadan kayboluşları genel olarak kesin tarihler içermez (Staggenborg 1998: 184). Milli Görüş hareketinin Erbakan ve onun siyaset hayatına girişiyle başladığını söylesek de bu hareketi Nakşibendi İskender Paşa cemaati önderi Mehmet Zahit Kotku'ya (ö.1980) ve hatta Kotku'nun da selefi olan Abdülaziz Bekkine'ye (ö.1952) dayandıranlar da bulunmaktadır (Çakır 1990: 17-24). Mehmet Zahit Kotku'nun hareketin isim babası ve manevi önderi olduğu söylenebilir ama illaki bir başlangıç noktası aranacaksa bu hareketi 1970 yılında MNP'yi kurarak Erbakan'ın başlattığını söylemek daha doğru olacaktır.

Bir toplumsal hareketin gelişip büyüebilmesi oluşturabildiği ve sahip olduğu kurumlara bağlıdır. Bunu başaramayan hareketler yok olma sürecine girer. Teori kısmında bahsettiğimiz kaynak mobilizasyonu teorisi bu anlamda geri dönüp incelebilir. Necmettin Erbakan bu hareketi başlattığında tek başına yapabileceği etki gücü sınırlıydı. İlk defa girdiği siyaset alanına bağımsız milletvekili olarak başlamıştır. 1970 yılında MNP'yi kurarak bu hareketin ilk kurumunu da oluşturmuştur. Siyasi partilerin de etki gücü sınırlı ve etkisinin de belli alanlarda olabileceği düşünülünce bu hareketin gelişebilmesi için başka kurumlara da ihtiyaç duyulmuştur. Bu

kurumları hareketi besleyen kaynaklar olarak düşündüğümüzde, kaynaklar ne kadar çeşitli ve güçlü ise hareketin de o kadar güçlü olacağı düşünülebilir. Eğitimden siyasete, finanstan sosyal hayata, medyadan eğlence sektörüne varıncaya kadar hemen her alanda bu kurumlar bulunabilir.

Kurumlar bazında Milli Görüş Hareketi'nin en önemli temsilcisi ve sesi *Milli Gazete*'dir. 1973 yılında kurulan gazetenin yayın çizgisini geçen kırk yılı aşkın süredir koruduğu görülmektedir. Gazetenin gelişimindeki en büyük engel Milli Görüş partilerinin yayın organı kalıbına girmiş olmasıdır. Siyasi parti bülteni hüviyetine bürünen gazete, parti mensubu kişilerin dışına ulaşamamıştır. Milli Görüş partileri oy kaybedip küçüldükçe, gazete de küçülmüştür. Genel olarak 50-60 bin tiraj bandını geçemeyen gazete, Erbakan'ın vefatından bu yana 20 bin tiraj bandına kadar gerilemiş ve 20-30 bin tiraj aralığında seyretmektedir. Kuruluşu bu kadar eskiye dayanan bir yayın organının daha geniş kesimlere ulaşamaması hareketin bir başarısızlığı olarak görülebilir. Bir hareketin kurumları kendisine yeni üyeler kazandırmanın araçları olması gerekirken, gazetenin bu fonksiyonu yerine getirmede başarısız olduğu görülmektedir.

Milli Görüş'ün görsel medya alanındaki ilk yapılanması Kanal 7 televizyonu ile başlamıştır. Kanal, 1993 yılında muhafazakar kesimden hem Türkiye'de hem de Almanya merkezli olmak üzere yurtdışında toplanan yardımlarla kurulmuştur. Yönetim Kurulu Milli Görüş kadroları tarafından oluşturulan kanal için Erbakan da açıktan yardım çağrısında bulunmuştur (Anayasa Mahkemesi, Karar 1998/1). 28 Şubat sürecince kanalın yönetim yapısı değişmeye başlamış ve kanal Milli Görüş çizgisinden uzaklaşarak yenilikçiler olarak adlandırılan Adalet ve Kalkınma Partisi grubuna yaklaşmıştır. Bu anlamda Milli Görüş kurmuş olduğu kanalı elinde tutamamıştır.

Milli Görüş'ün medya alanındaki diğer bir kurumu da TV5 televizyonudur. 2003 yılında kurulan televizyonun başarılı olamadığı görülmektedir. Maddi külfetinin çok artması üzerine 2008 yılında karasal yayın haklarını satmak zorunda kalan kanal, Türksat uydusu üzerinden yayınlarına devam etmektedir. Gazetede olduğu gibi kanal da Saadet Partisi'nin siyasi propaganda aracı haline gelmiştir. İlk genel yayın yönetmeni olan Yusuf Kaplan'a göre TV5'in yaptığı en önemli atılımlardan biri yeni bir televizyoncular ve sinemacılar kuşağının yetişmesine yardımcı olmasıdır. Bu kanalda gösterilen yeni televizyoncular yetiştirme ve yeni program formatları geliştirme çabaları sonuçlarını Hilal TV, Kanal 24 ve TV-NET altında vermiştir (Kaplan, 31 Aralık 2010).

Bir harekete yeni üyelerin kazandırılmasını sağlayan en önemli araçlardan biri de eğitim kurumlarıdır. Orta öğretim ve üniversite yurtları, pansiyonlar, özel okullar ve dershaneler eğitim kurumlarının altında değerlendirilebilir. Milli Görüş'ün özel okul ve dershanecilik konusunda hemen hiç faaliyeti

bulunmamaktadır. Özel yurt bazında yapılan faaliyetlerin de kısıtlı olduğu görölmektedir. TSK'nın 28 Şubat sürecinde "irticai unsurların yurtları" başlığı altında Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e sunduğu rapora göre, o zamanki dini cemaatlere ait yaklaşık 1800 resmi-özel yurdun 1300'ü Süleymanlılara, 470'i Fethullah Gülen grubuna aittir (Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, Cilt 2, 2012: 1050). Geri kalan 19 yurt için bilgi verilmemiştir. Bunların da bir kısmının diğer cemaatlere ait olduğu düşünölünce Milli Görüş'ün özel yurt alanında da genişleyemediği görölmektedir. Demirel'e sunulan başka bir raporda da Milli Görüş'ün gençlik yapılanması olan Milli Gençlik Vakfı'na (MGV) bağlı yurt sayısının 40 ilde 60'a, öğrenci evinin 58'e, üye sayısının ise 15.000'e çıktığı belirtilmektedir (Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, Cilt 2, 2012: 1085).

Milli Görüş, MGV'nin özellikle imam-hatip liselerinde örgütlenmesi ve kadın kollarının yoğun çalışmalarıyla yeni müntesipler edinmiştir. 1975 yılında kurulan MGV, 28 Şubat sürecinin bir sonucu olarak 2004 yılında kapatılmış ve içerisinde 155 gayrimenkulünün de bulunduğu mal varlığına el konulmuştur. 2013 yılında yürürlüğe giren yeni bir kanun ile tekrar kurulup mal varlıklarının iadesinin önü açılan MGV, Ocak 2014'te yeniden kurulmuştur. Vakfın kapatıldığı yıllarda Milli Görüş hareketinin gençlik teşkilatı, Anadolu Gençlik Derneği (AGD) isimli yeni bir dernek kurarak faaliyetlerini burada sürdürmüştür. MGV'nin kuruluşundan önce Milli Görüş kadrolarının yetişmesinde Milli Türk Talebe Birliği'nin de (MTTB) önemli katkısı olmuştur.

Milli Görüş faaliyetleri sadece yurtiçiyle sınırlı kalmamıştır. Avrupa'daki faaliyetleri de 1970'li yıllara kadar uzanmaktadır. O zamanki bazı dernekler Avrupa Milli Görüş Teşkilatı (AMGT) adı altında birleşip Milli Görüş idealleri çerçevesinde hizmet vermiştir. 1994 yılında daha geniş kesimlere ulaşma düşüncesiyle isim değişikliğine gidilmiş, İslam kelimesi de teşkilatın ismi içine girerek İslam Toplumu Milli Görüş (IGMG) adını almıştır. Almanya merkezli bu derneğin önceliği Avrupa'daki Türkler olmak üzere Müslümanlara dini, sosyal ve kültürel hizmetler vermektir. Bu bağlamda İslam'ın öğrenilmesi, öğretilmesi, yaşanması, gelecek nesillere aktarılması ve İslam dininin tanıtılması için faaliyetler yürütmektedirler. Bu faaliyetler yelpazesi cami hizmetlerinden tutun İslam'ın Avrupa'da tanınan resmi dinler arasına alınması için gösterilen çabalara kadar geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Milli Görüş'ün Avrupa yapılanmasının başarılı olduğu söylenebilir. Teşkilatın, 30 bini Almanya'da olmak üzere Avrupa'da 80 binin üzerinde resmi üyesi vardır. Her bir üyenin aylık 10 Euro üzerinde bir aidat ödemesinin zorunlu olduğu düşünölünce teşkilatın maddi gücünün de yüksek olduğu anlaşılmaktadır (bkz. www.igmg.org). Maddi sebeplerle üye olamayanlar, fişlenme korkusu ile üye olmaktan çekinenler gibi gruplar göz önüne alınırsa Milli Görüş'e Avrupa'da gönül verenlerin oranının çok daha fazla olduğu düşünölünür.

Hareket Avrupa'da yaşayan müntesiplerinden Türkiye'deki faaliyet alanları için maddi anlamda da yararlanmaktadır. Avrupa yapılanması, Milli Görüş'e maddi kaynak sağlaması bakımından önemlidir. IGMG maddi kaynaklarının kullanımı bakımından Alman devletinden baskı görmektedir. 2009 yılında, toplanan bağışların usulüne aykırı kullanıldığı gerekçesiyle polis baskınına uğrayıp IGMG hakkında soruşturma açılmıştır (Zaman, 4 Aralık 2009).

Doğrudan Milli Görüş hareketine mensup olmamakla birlikte bu harekete yakın duran ve destek veren vakıf, dernek ve kuruluşlar da mevcuttur. Bunların arasında ticaret alanında MÜSİAD, insani yardım hususunda İHH İnsani Yardım Vakfı ve insan hakları örgütlenmesinde MAZLUM-DER gibi kuruluşlar zikredilebilir.

Eleştiriler

Milli Görüş hareketine getirilebilecek en önemli eleştiri İslam'ı siyasallaştırması olabilir. Bu metin boyunca "siyasal İslam" gibi Batı oryantalizminin izlerini taşıyan terimlerden özellikle uzak durmamıza rağmen Milli Görüş ve benzeri siyasi hareketler negatif anlamlar içeren bu tip terimlerin günlük ve akademik hayatımıza girmesine neden olmuştur. Muhafazakar Müslümanların dini düşüncelerini siyaset alanında ifade etmelerinin "siyasal İslam" olarak isimlendirilmesi İslam için olumsuz bir durumdur. Bu terimler, parti ve grupların yaptığı yanlış hareketleri de kapsamı sebebiyle haksız yere İslam dininin de suçlanmasına neden olmaktadır.

Bununla birlikte yine hatırlatmak gerekir ki, Milli Görüş hareketi muhafazakar ve dindar Müslümanların siyaset alanına girme ve burada kendi düşüncelerini ifade etmelerini sağlama bakımından muhafazakar çevreler için önemli bir misyonu da yerine getirmiştir.

Diğer bir eleştiri konusu da hareketteki radikal ve uzlaşmadan uzak söylemlerdir. Radikal söylemler hareketin dışındakileri ötekileştirirken, grup içerisinde birlik ve beraberliğin artmasını sağlamaktadır. Müntesip olunan grubun güçlenmesi bakımından kısa vadede grup için faydalı gibi görünen bu durum, uzun vadede toplumsal çatışmaları artırmaktadır. Hareket bir haksızlığa uğradığında da onu savunmayı zorlaştırmaktadır. Bunun örnekleri 28 Şubat sürecinde yaşanmıştır. Hareketin yaklaşık 45 yıldır aynı söylemleri kullanması kendisini statik bir hale sokmuştur. Hareket fikirlerini yaymak ve müntesiplerini genişletmek için yeni bir çerçeveye ihtiyaç duymasına rağmen bunu gerçekleştirememiş ve küçülme sürecine girmiştir. Hareketten kopan Yenilikçiler grubunun çerçeve değişimini başarı ile uyguladıkları ve Adalet ve Kalkınma Partisi altında düşüncelerini devam ettirdikleri görülmektedir. Aslında hareketin Avrupa kolu da kendine yeni bir çerçeve oluşturmuştur. Sadece Milli Görüş ismi ve düşüncesi altında etki güçlerinin sınırlı olacağını gören Avrupa kolu,

Avrupa Milli Görüş Teşkilatı ismini değiştirerek İslam Toplumu Milli Görüş adını almıştır. Bu şekilde fikirlerini daha geniş bir çerçeveden ifade etme kabiliyeti sunarak Türkiye'deki grubun aksine büyümesini sürdürmüştür.

Hareketin önceliklerini hep siyaset dünyasına vermesi de eksikliklerinden biridir. Her hareket kendini destekleyecek kurumlara ihtiyaç duymaktadır. Oysa Milli Görüş hareketi kendini destekleyecek güçlü kurumlardan mahrumdur. Siyasi alanda yapılan söylemler başka kurumlara desteklenmediğinden yeterince karşılık bulamamıştır.

Sonuç

Milli Görüş hareketi dini, siyasi, sosyal ve ekonomik bir harekettir. Prof. Dr. Necmettin Erbakan bu hareketin kurucusu ve en önemli temsilcisidir. Temelini iman ve İslam ahlakına dayandıran hareket, milli bir şuur oluşturarak Türkiye'nin her alanda büyümesini, ekonomik bağımsızlık kazanmasını ve Türkiye ile diğer İslam ülkeleri arasında işbirliğini hedefler. Siyaseti de bu dava için en önemli araç olarak görür.

1970 yılında Milli Nizam Partisi'nin (MNP) kurulması ile ortaya çıkan hareket, devamlı devlet baskısına maruz kalmış, partileri laikliğe karşı eylemlerin odağı olduğu gerekçesiyle kapatılmıştır (MNP (1970-1971), MSP (1973-1981), RP (1983-1998) ve FP (1997-2003)). Şu anda siyaset alanında Saadet Partisi ile yollarına devam etmektedir.

Milli Görüş, siyaset hayatında ortaya çıktığı günden beri varlığını sürdürmüş ve bu çizgideki partilerin oylarını artırmasıyla da gün geçtikçe güçlenmiştir. 28 Şubat sürecinde devlet düzeyinde güçlü bir dirençle karşılaşan hareket bölünmüş, Milli Görüş çizgisini aynı şekilde devam ettirenler Saadet Partisi ile yollarına devam ederken, Yenilikçiler olarak adlandırılan ve daha genç bir nesli temsil eden grup, Milli Görüş politikalarına esneklik kazandırarak AK Parti'yi oluşturmuştur.

AK Parti döneminde, Milli Görüş hareketi zayıflama sürecine girmiştir. Erbakan'ın siyasi yasağı, hapis cezası ve ilerleyen yaşı hareketi yönetmedeki gücünü azaltmıştır. Erbakan'ın 2011'de vefatı ile de hareket karizmatik liderini kaybetmiştir. Siyaset alanında gücünün büyük bir kısmını kaybeden hareket, kendisini destekleyecek ve yeni müntesipler kazandıracak diğer kurumlar bazında da zayıf olması, statik bir yapı sergilemesi, söylem ve çerçeve değişimlerini gerçekleştirememesi sebepleriyle gün geçtikçe küçülmektedir.

Kaynakça

Adalet ve Kalkınma Partisi (2002). *3 Kasım 2002 Seçimleri Seçim Beyannamesi*.

Akandere, Osman (2010). "1946 Genel Seçimleri ve Sonuçları Üzerinde İktidar ve Muhalefet Partileri Arasında Yapılan Tartışmalar II". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. c.26, s.76.

- Akdoğan, Yalçın (2003). *Muhafazakar Demokrasi*. Ankara: AK Parti.
- Anayasa Mahkemesi. Karar 1998/1. *Resmi Gazete*. 22 Şubat 1998. Sayı 23266.
- Benford, Robert D. ve David A. Snow (2000). "Framing Process and Social Movements: An Overview and Assessment". *Annual Review of Sociology*. 26, pp. 611-639.
- Calhoun, Craig (1994). "Social Theory and the Politics of Identity". *Social Theory and the Politics of Identity* (Craig Calhoun, Ed.). Blackwell Publishing.
- Cohen, Jean L. (1985). "Strategy or Identity: New Theoretical Paradigms and Contemporary Social Movements". *Social Research*. 52:4, pp. 663-716.
- Çakır, Ruşen (2002). *Ayet ve Slogan: Türkiye'de İslami Oluşumlar*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Çınar, Menderes (2006). "Turkey's Transformation Under the AKP Rule." *The Muslim World*. 96:1, pp. 469-486.
- Durkheim, Emile (1995[1912]). *The Elementary Forms of Religious Life*. Trans. by Karen E. Fields. New York: The Free Press.
- Epstein, Barbara (1991). *Political Protest and Cultural Revolution: Nonviolent Direct Action in the 1970s and 1980s*. Berkeley: University of California Press.
- Erbakan, Necmettin (1975). *Milli Görüş*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Erbakan, Necmettin (1997). *Refah Partisi Savunması: Cumhuriyet Tarihinin En Büyük Kapatma Davası*. İstanbul: Fast Yayıncılık.
- Erbakan, Necmettin (2013). *Davam*. Ankara: Başak Matbaacılık.
- Fazilet Partisi (1999). *18 Nisan 1999 Seçimleri Seçim Beyannamesi*.
- Gümüştü, Şebnem ve Deniz Sert (2009). "The Power of the Devout Bourgeoisie: The Case of the Justice and Development Party in Turkey". *Middle Eastern Studies*. 45:6, pp. 953-968.
- Güran, Mehmet Salih ve Hüseyin Özarslan (2015). "Çerçeveleme Teorisi ve Toplumsal Hareketler". *Erciyes İletişim Dergisi Akademia*. 4:1, pp. 36-50.
- Hall, Stuart (1996). *The Question of Cultural Identity. Modernity: An Introduction to Modern Societies* (Stuart Hall, et al., Ed.). Blackwell Publishing.
- Işık, Gülcan (2011). "Toplumsal Hareketler: Tarih-Kuram ve Kapsam". *Toplumsal Hareketler: Politikadan Edebiyata, Sanattan Sinemaya, Medyadan Toplumsal Algıya Teorik ve Pratik Analizler ve Yansımalar* (Ed. Gülcan Işık). Ankara: Nobel Yay.
- İçener-Çağlıyan, Zeyneb (2009). "The Justice and Development Party's Conception of "Conservative Democracy": Invention or Reinterpretation?" *Turkish Studies*, 10:4, pp. 595-612.
- İslam Toplumu Milli Görüş (IGMG), www.igmg.org erişim 20 Ocak 2016.

- Kaplan, Yusuf (2010). "TV-Net Birikimi'ne Dikkat!" *Yeni Şafak*. 31 Aralık 2010.
- Keyman, E. Fuat (2010). "Modernization, Globalization and Democratization in Turkey: The AKP Experience and its Limits". *Constellations*. 17:2, pp. 312-327.
- Kızıldaş, Erbakan (2011). *Herkesin Hocası Erbakan*. 4. Baskı. İstanbul: Hayat Yayıncılık.
- Le Bon, Gustave (2002[1895]). *The Crowd: A Study of the Popular Mind*. New York: Dover Publications.
- McCarthy, John D. ve Mayer N. Zald (1977). "Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory". *The American Journal of Sociology*, 82:6, pp. 1212-1241.
- Milli Selamet Partisi (1973). *Milli Selamet Partisi Programı*. Ankara: Elif Matbaacılık.
- Milli Selamet Partisi (1973). *Milli Selamet Partisi Tüzüğü*. Ankara: Elif Matbaacılık.
- Milli Selamet Partisi (1973). *1973 Seçim Beyannamesi*. İstanbul: Fatih Yayınevi.
- Milli Selamet Partisi (1977). *5 Haziran 1977 Seçimleri Seçim Beyannamesi*.
- Morrison, Denton E. (1971). "Some Notes Toward Theory on Relative Deprivation, Social Movements, and Social Change". *The American Behavioral Scientist*, 14(5)
- Olson, Mancur (2002[1965]). *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*. 20th print. Cambridge: Harvard University Press.
- Pichardo, Nelson A. (1997). "New Social Movements: A Critical Review". *Annual Review of Sociology*. 23: 411-430.
- Refah Partisi (1991). *20 Ekim 1991 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi*. Ankara.
- Refah Partisi (1995). *24 Aralık 1995 Seçimleri Seçim Beyannamesi*. Ankara.
- Saadet Partisi (2002). *3 Kasım 2002 Seçimleri Seçim Beyannamesi*.
- Saadet Partisi (2011). *12 Haziran 2011 Seçimleri Seçim Beyannamesi*.
- Safi, İsmail (2005). *Türkiye'de Muhafazakarlığın Düşünsel – Siyasal Temelleri ve 'Muhafazakar Demokrat' Kimlik Arayışları*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı. Ankara.
- Simmel, Georg (1964[1950]). *The Sociology of Georg Simmel*. Ed. By Kurt H. Wolff. Illinois: The Free Press.
- Staggenborg, Suzanne (2016). *Social Movements*. Second Edition. New York: Oxford University Press.

Staggenborg, Suzanne (1998). "Social Movement Communities and Cycles of Protest: The Emergence and Maintenance of a Local Women's Movement". *Social Problems*. 45(2): 180-204.

Tarrow, Sidney (1998). *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*. New York: Cambridge University Press.

TBMM Meclis Araştırma Komisyonu Raporu (2012). *Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi*. Dönem 24. Yasama Yılı 3. Ankara: TBMM.

Touraine, Alain (1971). *The Post Industrial Society, Tomorrow's Social History: Classes, Conflicts and Culture in the Programmed Society*. Translated by Leonard F. X. Mayhew. New York: Random House.

Zaman, 20 Temmuz 2007. "Erdoğan: Meclis Dışında Bir Cumhurbaşkanı Formülüne Karşıyım".

Zaman, 4 Aralık 2009. "Almanya Milli Görüş'e 14 Ayda Dördüncü Baskın".

